Maria Konopka, *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2018, 437 ss., ISBN 97883-242-3136-2

DOI: 10.19195/0080-3626.62.17

Miłośnicy Lwowa i szczególnego klimatu miasta doby autonomii otrzymali nową lekturę, którą mogą się delektować, a bibliolodzy — obszerne opracowanie uzupełniające wiedzę o historii książki w okresie niewoli narodowej.

Mowa tu o monografii *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*, której Autorką jest Maria Konopka — emerytowana profesor Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Książka wydaje się — po wielu wcześniejszych publikacjach — zwieńczeniem jej badań nad lwowskim rynkiem wydawniczym doby autonomii. Warto jednak odnieść ją nie tylko do dorobku Autorki, lecz także do publikacji innych autorów piszących o dziejach książki we Lwowie. W związku z tym, że od drugiej połowy XIX wieku Lwów urósł do miana trzeciego — obok Warszawy i Krakowa — największego ośrodka wydawniczego na ziemiach polskich, działalność funkcjonujących tu oficyn była wielokrotnie przedmiotem licznych opracowań. Jednakże prace te nigdy nie obejmowały całokształtu działalności wydawniczej w stolicy Galicji, koncentrując swą uwagę na dorobku poszczególnych firm, placówek wydawniczych czy wybranych kategorii nakładców. Na tym tle praca Marii Konopki stanowi więc nie tyle uzupełnienie, ile syntezę polskiego rynku wydawniczego Lwowa w latach autonomii — okresie szczególnym w dziejach miasta i całej Galicji, sprzyjającym rozwojowi życia kulturalnego i społecznego, ale także gospodarczego i politycznego prowincji. Celem pracy było bowiem ukazanie wkładu poszczególnych kategorii nakładców, poprzez charakterystykę ich osiągnięć, do ogólnego dorobku w zakresie działalności wydawniczej we Lwowie.

Zastosowany przez Autorkę zasięg chronologiczny rozprawy, 1867–1914, nie budzi wątpliwości, gdyż pierwsza data to rok, w którym w Austro-Węgrzech zaczęły obowiązywać nowe regulacje prawne, niosące za sobą między innymi bardziej liberalną politykę władz. Do najważniejszych zmian należały: polonizacja szkolnictwa, administracji i sądownictwa, złagodzenie przepisów cenzury oraz swoboda zrzeszeń. Miały one niebagatelny wpływ także na rozwój rynku książki w Galicji, szczególnie w Krakowie i we Lwowie. Datę końcową natomiast wyznaczył wybuch pierwszej wojny światowej. Wraz z nim na ziemiach polskich w zaborze austriackim diametralnie zmieniły się nie tylko okoliczności i uwarunkowania, lecz także priorytety i możliwości rozwoju różnych form ludzkiej działalności, w tym wydawniczej. Celowe więc było zamknięcie rozważań na momencie wybuchu wojny, choć wydarzenie to, jak wiadomo, nie kończyło okresu autonomii galicyjskiej, która formalnie trwała do listopada 1918 roku.

Zgromadzenie tak ogromnego materiału nie byłoby możliwe bez budzącej prawdziwy podziw kwerendy archiwalnej i bibliotecznej, zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie. We Lwowie Autorka przeszukała zasoby Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy i Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego.

Prawdziwą kopalnię wiedzy — wykorzystaną skrzętnie przez Autorkę — stanowiła ponadto spuścizna rękopiśmienna, przechowywana w zbiorach najważniejszych księżnic

polskich: Biblioteki Narodowej, Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz ukraińskiej — Lwowskiej Biblioteki Narodowej Naukowej Ukrainy im. W. Stefanyka.

Bazę wydawnictw lwowskich Autorka opracowała przede wszystkim na podstawie następujących bibliografii: dla edycji XIX-wiecznych — *Bibliografii polskiej XIX stulecia* Karola Estreichera i *Bibliografii literatury dla dzieci i młodzieży. Wiek XIX. Literatura polska i przekłady* (2010) Elżbiety Boczar, a dla wydawnictw z lat 1901–1914 — „Przewodnika Bibliograficznego” z tego okresu, dostępnego w tomach *Bibliografia polska 1901–1939* oraz *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży 1901–1917. Literatura polska i przekłady* (2005). Baza liczy 16 261 pozycji. Ze względu na liczbę pozycji odnalezionych dzięki skrupulatności M. Konpoki robi ona ogromne wrażenie i stanowi wartość samą w sobie, nawet jeśli — jak zaznaczyła Autorka — „istnieje ewentualność pewnej granicy błędu w ustalonej liczbie wydanych tytułów” (s. 9).

Zasadnicze rozważania i zestawienia publikacji wydanych we Lwowie zostały poprzedzone rozdziałem o charakterze wprowadzającym, w którym Autorka omówiła najważniejsze zmiany polityczne, społeczne i kulturalne w Galicji, jakie nastąpiły w drugiej połowie XIX wieku. Działalność wydawnicza we Lwowie nie byłaby bowiem tak intensywna, gdyby nie warunki autonomii, wprowadzane systematycznie dla prowincji od początku lat 60. XIX wieku, których ukoronowaniem była konstytucja grudniowa z 1867 roku. Stopniowo wprowadzana decentralizacja administracji stworzyła w Galicji korzystniejsze niż w innych zaborach warunki polityczne i obywatelskie. Przyznane prawa gwarantowały narodowi polskiemu wolność obywatelską, wolność prasy, nauki i nauczania, wolność związków i stowarzyszeń oraz równouprawnienie wszystkich zamieszkujących Galicję narodów i autonomię dla krajów koronnych. Wszystkie te czynniki — łącznie — wpłynęły na ożywienie życia politycznego, gospodarczego i społecznego, na podniesienie poziomu oświaty oraz na rozwój nauki i kultury w Galicji.

Charakterystyka Lwowa, w historycznym rozwoju jego instytucji kulturalnych, przeprowadzona została pod kątem ich inspirującej roli dla galicyjskiego, a tym samym lwowskiego rynku wydawniczego. Autorka przypominała więc rolę, jaką w życiu naukowym odgrywał uniwersytet i pozostałe uczelnie lwowskie: Szkoła Politechniczna, Akademia Weterynaryjna, Krajowa Szkoła Gospodarstwa Lasowego, Akademia Handlowa i Akademia Rolnicza w Dublanach pod Lwowem oraz ich wykładowcy i studenci; biblioteki: Ossolineum, Uniwersytecka, Baworowskich, Dzieduszyckich i Pawlikowskich, wreszcie towarzystwa naukowe: Filozoficzne, Filologiczne, Ludoznawcze, Miłośników Przeszłości Lwowa, Literackie im. Mickiewicza, Pedagogiczne, Nauczycieli Szkół Wyższych i Przyrodnicze Kopernika.

Przedstawiciele świata nauki i kultury Lwowa wykazywali dużą aktywność, którą realizowali jako członkowie działań przywołanych towarzystw oraz jako redaktorzy i autorzy współpracujący z licznymi czasopismami, których liczba z początkowych 35 tytułów u progu autonomii wzrosła do 248 w przededniu wybuchu wojny światowej. Jeśli dodać do tego pejzaż literacki Lwowa, który na przełomie XIX i XX wieku tworzyli najwybitniejsi pisarze i poeci, między innymi Jan Kasprówicz, Leopold Staff, bracia Stanisław i Wincenty Korab Brzozowscy, Maryla Wolska, Bronisława Ostrowska, Gabriela Zapolska, Jerzy Żuławski i Kornel Makuszyński, oraz najwybitniejsi krytycy epoki:

Ostap Ortwin i Karol Irzykowski, nietrudno wyobrazić sobie, że rozwijający się w mieście rynek wydawniczy miał znakomite podłoże — miał zarówno autorów, jak i czytelników. Należy zwrócić uwagę, że grono tych ostatnich systematycznie powiększało się o warstwy dotąd rzadko uczestniczące w kulturze: robotników i włościan.

Rezultatem wspomnianej na wstępie kwerendy w lwowskich archiwach i bibliotekach jest zawartość rozdziału drugiego, w którym Autorka scharakteryzowała profesjonalne wydawnictwa lwowskie — inicjatorów i ich działalność. Odnalezione dokumenty koncesyjne firm księgarskich i drukarskich, umowy zakładanych spółek czy porozumienia między firmami oraz dokumenty dotyczące podstaw funkcjonowania placówek związanych z książką pozwoliły na ustalenie ich właścicieli i współwłaścicieli oraz podziału odpowiedzialności między nimi. Na podstawie dotychczasowej literatury oraz źródeł archiwalnych M. Konopka omówiła lwowski rynek wydawniczy z podziałem na podejmujące nakłady książki firmy księgarskie, antykwareczne i drukarnie oraz występujące w roli nakładców redakcje lwowskich czasopism i towarzystwa, partie, bractwa, komitety, związki i zjazdy. Godne podkreślenia jest, że oprócz tych dużych i znanych firm księgarskich i wydawniczych, takich jak na przykład Księgarnia Karola Wilda, działalność Hermana i Alfreda Altenbergów, Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta, Księgarnia Polska Adama Dominika Bartoszewicza, a następnie Bernarda Połonieckiego, przypomniła Autorka działalność małych placówek nakładczych, o mniejszym znaczeniu i dorobku wydawniczym — do tej pory pomijanych w badaniach księgoznawczych lub jedynie wzmiankowanych, jak chociażby krótkotrwała przygoda z księgarstwem Władysława Bełzy, firma Hoschek i Spółka, placówki Jana Maniszewskiego, Longina Chmielewskiego i Hermana Stachela. W podobny sposób omówiła działalność nakładczą lwowskich antykwaruszy (między innymi rodziny Iglów, Bodeków i Izraela Leona Pordesa) i drukarzy (między innymi Drukarni Narodowej Manieckich, Pierwszej Drukarni Związkowej) oraz drukarni prasowych (między innymi „Drukarni Dziennika Polskiego”, Drukarni „Słowa Polskiego” i Drukarni „Gazety Narodowej”).

Dokumenty odnalezione w archiwach lwowskich pozwoliły na niezwykle skrupulatne odtworzenie powstawania i działalności poszczególnych inicjatyw wydawniczych, ustalenie chronologii obejmowania danej placówki przez kolejnych właścicieli — czy to drogą dziedziczenia (na przykład Altenbergowie), czy kupna-sprzedaży (na przykład Księgarnia Polska A.D. Bartoszewicza sprzedana B. Połonieckiemu). W związku z tym udało się zarejestrować, jak zmieniały się nazwy oficyn wydawniczych widniejące na kartach tytułowych. Ustalono także okoliczności powstawania spółek księgarsko-wydawniczych z osobami innymi niż współpracownicy (na przykład Wydawnictwo Biblioteki Najciekawszych Powieści i Romansów jako wspólna inicjatywa W. Gubrynowicza, pisarza A. Józefa Rogosza i drukarza Kornela Pillera).

Analizując aktywność zawodową firm wydawniczych, Autorka zwróciła uwagę na osobiwy jej aspekt, potwierdzony w źródłach archiwalnych i niepublikowanej korespondencji, mianowicie na konflikty pomiędzy firmami i oskarżenia pod adresem konkurentów (na przykład konflikt i proces pomiędzy firmą Gubrynowicza i Schmidta a Księgarnią Polską A.D. Bartoszewicza i Mikołaja Biernackiego o prawo do własności utworów Józefa Bohdana Zaleskiego). Ustępy, w których M. Konopka częstokroć oddaje głos bohaterom wydarzeń, dodatkowo czynią publikację ciekawszą, gdyż wzbogacają o nową wiedzę, rzadko obecną w dotychczasowych opracowaniach.

Rozdział trzeci, *Wielkość produkcji lwowskich nakładców*, jest rozwinięciem poprzedniego — Autorka przeszła w nim do charakterystyki działalności wydawniczej poszczególnych nakładców, analizując ją pod względem ilościowym. Ciekawym i pożytecznym przedsięwzięciem było zestawienie porównawcze, ilustrujące udział wydawniczego rynku lwowskiego w ogólnokrajowym. Wynika z niego, że procentowy udział Lwowa w produkcji krajowej w latach 1867–1914 wynosił 16,1%. W tym kontekście po raz kolejny podkreślono, że osiągnięcia wydawnicze Lwowa były niewątpliwie pochodną zmian politycznych w Galicji i swobód uzyskanych po 1867 roku, a liczba zrealizowanych pozycji — świadectwem bogactwa inicjatyw społecznych podejmujących się finansowania nakładów książek różnej treści i różnego przeznaczenia czytelniczego.

Kolejny rozdział, *Oferta wydawnicza*, jest analizą repertuaru lwowskich wydawców ze względu na treść publikacji. Autorka podjęła w nim próbę prześledzenia zmian rynku lwowskiego. Analiza treściowa repertuaru przyniosła także odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu nakładcy starali się upowszechniać twórczość współczesnych autorów krajowych i zagranicznych, jak uczestniczyli w popularyzowaniu najnowszych osiągnięć nauki, na ile angażowali się w bieżące życie polityczne i społeczne.

Całość poddanego analizie materiału M. Konopka zebrała w tabeli. Wydzieliła w niej literaturę piękną (literatura piękna, literatura dla dzieci i młodzieży, literatura dla ludu) oraz następujące działy tematyczne: nauki humanistyczne (historia, literaturoznawstwo, księgoznawstwo, językoznawstwo, filozofia), nauki społeczne (nauki społeczne, ekonomia, gospodarka i handel, etnografia, polityka i administracja, publicystyka, prawo), nauki pedagogiczne (pedagogika, podręczniki szkolne, psychologia), nauki matematyczno-przyrodnicze (chemia, fizyka, matematyka, astronomia, przyroda, zoologia, botanika, geologia, geografia), nauki stosowane (rolnictwo, w tym: rolnictwo, weterynaria, hodowla, gospodarstwo domowe, leśnictwo, ogrodnictwo, pszczelarstwo; medycyna; technika, wojskowość, w tym: technika, budownictwo, wojskowość), sztuka sport (muzyka, sztuka, teatr, sport), religia i grupę publikacji niepasujących do pozostałych, czyli *varia*.

Przyporządkowanie publikacji do grup tematycznych z uwzględnieniem ich nakładców pozwoliło określić, które z wydawnictw najbardziej zasłużyło się w zakresie promowania literatury pięknej — polskiej i obcej, z którymi autorami współpracowano najczęściej, którzy nakładcy śledzili i podążali za rozwojem nauki (i jakich jej dziedzin), a także w repertuarze których z nich różnotematyczna publicystyka stanowiła przewagę. Tu także Autorka zadała pytanie o odbiorcę oferty lwowskich wydawców: czy był to czytelnik poszukujący przede wszystkim wysokoartystycznej literatury pięknej, czy lektury lekkiej, łatwej i przyjemnej, czy był to odbiorca wymagający, ze środowisk naukowych, oświatowych i zawodowych, czy odbiorca (a także nakładca) umiał umiejętnie korzystać z panujących w Galicji swobód politycznych, społecznych i kulturalnych.

Analizę repertuaru wieńczy tabela zawierająca porównanie wyborów tematycznych lwowskich nakładców z ogólnopolskim programem wydawniczym. Została opracowana na podstawie publikacji Kazimierzy Małeczyńskiej *Polski repertuar wydawniczy doby zaborów*¹. Zestawienie danych wykazuje, że w zakresie literatury pięknej wielkość produkcji lwowskiej i ogólnopolskiej była porównywalna, natomiast różnice w wielu

¹ K. Małeczyńska, *Polski repertuar wydawniczy doby zaborów. (Problematyka badawcza i główne tendencje rozwojowe)*, „Roczniki Biblioteczne” 27, 1983, z. 1–2, s. 273–288.

dziedzinach nauki (szczególnie nauk pedagogicznych i podręczników szkolnych) były znaczne i wypadały na korzyść Lwowa. Jak słusznie podsumowała Autorka, wynikały one z możliwości lwowskich autorów i nakładców działających w warunkach większych swobód politycznych i łagodniejszej cenzury niż w pozostałych zaborach.

Jak wiadomo, wydanie książki to nie tylko sprawa autora i nakładcy, lecz także kogoś, kto nada jej materialny kształt, kto wreszcie sprawi, że odbiorca będzie mógł wziąć ją do ręki. Ostatni rozdział swojej monografii poświęciła więc M. Konopka omówieniu strony typograficznej wydawnictw. Przypomniała nazwiska i nazwy firm drukarskich współpracujących z lwowskimi nakładcami, scharakteryzowała omówione poprzednio nakłady pod względem szaty typograficznej, dając przykłady tych skromnych, zwyczajnych wydań tekstów oraz wydań luksusowych i bibliofilskich. Te ostatnie najczęściej były efektem współpracy, po pierwsze, z mającymi doskonale zaplecze techniczne drukarniami, po drugie zaś z wybitnymi artystami malarzami i grafikami, między innymi z Józefem Mehofferem, Stanisławem Dębickim, Stanisławem Wyspiańskim, Janem Bukowskim, Włodzimierzem Tetmajerem.

Wartość samą w sobie, niezaprzeczalną, stanowią zamieszczone na końcu pracy aneksy, które składają się na bazę wydawnictw lwowskich w badanym okresie. Są one jej integralną częścią; bez nich odbiór treści książki byłby niepełny. Baza w znakomity sposób unaocznia — dosłownie — wielkość produkcji wydawniczej nakładców lwowskich oraz ich repertuar.

Zapewne niełatwe było podjęcie decyzji, które pozycje ostatecznie powinny znaleźć się w tworzonej bazie — które bezdyskusyjnie zasługiwały na miano druków lwowskich. Toteż słuszny wydaje się klucz użyty przez Autorkę: włączyła ona do niej bowiem edycje z adresem lwowskim bez względu na objętość i typ wydawnictwa, z uwzględnieniem także odbitek z czasopism, przyjmując za podstawowe kryterium doboru publikacji do bazy zasadę, że nakładcą lwowskim był miejscowy księgarz, drukarz oraz lokalne instytucje, redakcje czasopism, autorzy, tłumacze lub osoby prywatne. Do bazy nie wciągnęła natomiast wydawnictw z adresem lwowskim, ale sfinansowanych przez zamiejscowe firmy, zakłady, instytucje czy towarzystwa. Podobną zasadę Autorka zastosowała w przypadku wydawnictw sygnowanych przez redakcje czasopism ukazujących się w innych ośrodkach. Poza kartoteką pozostawiła także pozycje bez oznaczonego wydawcy, gdy tytuł wyraźnie wskazywał na obcego nakładcę oraz w przypadku nakładców wyraźnie związanych z inną miejscowością. Pominęła także tytuły prasowe, kalendarze, samoistne wydawnictwa rycin i kart pocztowych oraz — ze względu na koncepcję pracy obejmującej polski rynek wydawniczy Lwowa — książki w językach obcych, z wyjątkiem podręczników i poradników do nauki języków obcych. W bazie nie odnotowano ponadto edycji, dla których podanie konkretnej daty wydania, choćby w przybliżeniu, okazało się niemożliwe. Wyjątek stanowią jedynie wydawnictwa muzyczne, o ile nazwa występującego nakładcy odpowiadała używanej w latach 1867–1914. Prawdziwym wyzwaniem było ponadto przyporządkowanie, scalenie bądź rozgraniczenie nakładów firm, które zmieniały nazwy, formy zapisu nakładcy, nieraz właścicieli lub były podejmowane we współpracy z innymi nakładcami.

Bazę sporządzono z wykorzystaniem systemu obsługi baz danych Access, co, jak się wydaje, znacznie ułatwiło pracę i umożliwiło systematyczne porządkowanie wprowadzanych rekordów.

Aneks I obejmuje 8 tabel zawierających dane o lwowskich nakładcach (według podziału podobnego do tego, jaki zastosowano w rozdziale trzecim), z uwzględnieniem nazwy i adresu placówki (przy księgarzach, antykwariuszach i drukarzach), lat działalności oraz liczby wydanych pozycji. W przypadku występujących w roli nakładcy towarzystw — naukowych, zawodowych, ludowych, studenckich i religijnych oraz instytucji — Autorka ustaliła warianty ich nazw i zestawiała w jednej pozycji w tabelach. Systemem odsyłaczy połączyła dane w tabelach dotyczące nakładów wydawnictw i będących nakładcami księgarni, towarzystw, partii i tytułów czasopism. Aneks II zawiera 249 lwowskich serii wydawniczych i ich nakładców (z latami funkcjonowania); aneks III — wysokość nakładów 170 pozycji, ustalonych na podstawie bibliografii, sprawozdań i korespondencji wydawców.

Na pierwszy rzut oka organizacja zawartości tabel wydaje się dość skomplikowana, co zresztą nie dziwi, gdy weźmie się pod uwagę różnorodność podmiotów realizujących nakłady książek. Ale gdy czytelnik pozna metodologię ich opracowania, będą dla niego kopalnią wiedzy o lwowskim rynku wydawniczym, porządkującą i wyjaśniającą wiele kwestii związanych z chronologią działalności poszczególnych placówek i wydawców indywidualnych oraz wielkością ich dorobku.

Zaprezentowana praca Marii Konopki znacznie wzbogaca dotychczasową wiedzę na temat funkcjonowania instytucji książki we Lwowie w okresie szczególnym, gdy po wielu latach biednych i ciężkich dla całej prowincji nastąpiły pozytywne zmiany, mające znaczny wpływ na jej społeczny i kulturalny rozwój. Autorka ze znanstwem opisuje środowisko ludzi tworzących obraz kulturalny Lwowa, dla których działalność wydawnicza była nie tylko formą zarobkowania, lecz także sposobem na zachowanie i promowanie polskiej kultury, literatury i nauki oraz na przybliżanie rodakom światowych osiągnięć w tych dziedzinach.

Aleksandra Lubczyńska

Bożena Kumor-Gomułka, *Biblioteka Miejska we Wrocławiu (Stadtbibliothek Breslau) 1865–1945*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2017, 513 ss., il. (w tym kolorowe), 22 cm, aneksy, bibliogr., indeksy, ISBN 978-83-7977-302-2

DOI: 10.19195/0080-3626.62.18

Biblioteka Miejska (Stadtbibliothek) we Wrocławiu była drugą co do wielkości i znaczenia (po Staats- und Universitätsbibliothek) instytucję naukową miasta i jedną z największych placówek bibliotecznych we wschodnich prowincjach Niemiec. U schyłku dwudziestolecia międzywojennego znalazła się w pierwszej dziesiątce tego typu placówek w Europie. Była w stanie zaspokoić potrzeby czytelnicze odbiorców na różnym poziomie, chociaż ze względu na charakter zbiorów stanowiła przede wszystkim niewyczerpane źródło do badań nad dziejami Śląska. Powstała przez połączenie trzech funkcjonujących do tego czasu samodzielnie księgozbiorów — ułokowanej przy kościele św. Elżbiety sławnej kolekcji Tomasza Rehdigera (którego nazwisko utrwalono w nazwie no-